

«Η ανάγκη σύνδεσης της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Εκπαίδευση για την Αειφορία) με την Περιβαλλοντική Ηθική και την Εκπαίδευση Αξιών»

Ζαχαρένια Κεφαλογιάννη
Φιλολόγος, Υπεύθυνη ΚΠΕ Ανωγείων
zakefaloyianni@yahoo.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σκοπός αυτού του άρθρου είναι η επισήμανση της αναγκαιότητας να συνδεθεί, αφενός, η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση (Εκπαίδευση για την Αειφορία) με τους προβληματισμούς και τις αναζητήσεις της Περιβαλλοντικής Ηθικής (Βιοηθικής), και αφετέρου με την Εκπαίδευση Αξιών. Συμπληρώνεται περίπου μισός αιώνας από την ανάδυσή της στην εκπαιδευτική κοινότητα και είναι καιρός να επαναπροσδιοριστούν οι στόχοι, αλλά και τα επιστημονικά και μεθοδολογικά εργαλεία στην ΠΕ. Είναι ηθικό θέμα η σχέση του ανθρώπου με τη Φύση, καθώς η σχέση αυτή διαμεσολαβείται από την πράξη, καθώς με τις παρεμβάσεις του ανθρώπου πάνω στο φυσικό σώμα απορρέουν συνέπειες που διακυβεύουν αυτή τη σχέση. Μέσω της ανάπτυξης της περιβαλλοντικής ηθικής ενεργοποιείται και το πεδίο της εκπαίδευσης αξιών (values education). Η σύνδεση της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης με την Περιβαλλοντική Ηθική και την Εκπαίδευση Αξιών θα αποδειχθεί απαραίτητη προϋπόθεση για την μετεξέλιξή της, για να εμπλουτιστεί περισσότερο ο προβληματισμός σχετικά με τα περιβαλλοντικά προβλήματα και τις περιβαλλοντικές αξίες, για να καλλιεργηθεί η δεξιοτήτα της ενσυναίσθησης στα παιδιά μέσα από τα σχολικά προγράμματα ΠΕ, αλλά και να γίνει κεντρικό ζητούμενο η συσχέτιση αυτή και στην επιμόρφωση των εκπαιδευτικών.

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: Θεωρία της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης και της Εκπαίδευσης για το Περιβάλλον και την Αειφορία

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, Περιβαλλοντική Ηθική, Εκπαίδευση Αξιών, Ενσυναίσθηση

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σκοπός αυτής της εργασίας είναι η ανάδειξη της ανάγκης συσχέτισης της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Εκπαίδευση για την Αειφορία) με την Περιβαλλοντική Ηθική και την Εκπαίδευση Αξιών, τόσο στα μεταπτυχιακά προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, όσο στα εκπαιδευτικά προγράμματα με τους μαθητές και στα επιμορφωτικά σεμινάρια των εκπαιδευτικών που υλοποιούν προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στα σχολεία τους.

Η πρόταση για την οικοδόμηση μιας «αειφόρου κοινωνίας» διαδόθηκε κυρίως μετά το 1987, έτος στο οποίο εκδόθηκε από την Παγκόσμια Επιτροπή για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη το πόρισμα «Το Κοινό μας Μέλλον». Στο πόρισμα αυτό, που είναι γνωστό και ως Έκθεση Brundtland, η Αειφόρος Ανάπτυξη ορίζεται ως «η ανάπτυξη που ικανοποιεί τις ανάγκες του παρόντος, χωρίς να μειώνει τις δυνατότητες των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν τις δικές τους ανάγκες». Η Έκθεση Brundtland εισήγαγε τον όρο «Αειφόρος Ανάπτυξη» ως μέτρο αξιολόγησης και στόχο πολιτικής στις σύγχρονες κοινωνίες και πρόβαλε τις συνέπειες που θα έχουν οι σημερινές πρακτικές παραγωγής και κατανάλωσης στους μελλοντικούς κατοίκους του πλανήτη. Μια σημαντική ιδεολογική στροφή σημειώνεται σε αυτή την Έκθεση, καθώς τα περιβαλλοντικά προβλήματα προκύπτουν ως αποτέλεσμα δυο

τάσεων, το τέλος των φυσικών πόρων από τη μια και την αύξηση του ανθρώπινου πληθυσμού και της υπερκατανάλωσης από την άλλη. Έτσι, αρχίζει ένας διάλογος ανάμεσα στους περιβαλλοντιστές, ακτιβιστές, επιστήμονες, πολιτικούς, επιχειρηματίες, κόμματα, κυβερνήσεις που προσπαθούν να βρουν μια κοινή γλώσσα να συνεννοηθούν, τη γλώσσα της βιώσιμης ανάπτυξης. Γίνεται λόγος για τις ανάγκες εκείνων που αμελήθηκαν και αδικήθηκαν από τις παρούσες οικονομικές πολιτικές, για τις ανάγκες των ανθρώπων που ζουν σε υποανάπτυκτες χώρες, τις ανάγκες των μελλοντικών γενεών και οι ανάγκες αυτές συνδέονται με τη φέρουσα ικανότητα της γης.

Η Περιβαλλοντική Ηθική (Environmental Ethics) είναι μια συστηματική ηθική, η οποία διευρύνει το πεδίο του ηθικού προβληματισμού, ώστε οι μέλλουσες γενεές, μη ανθρώπινα έμβια όντα και μη αισθητική φύση να εκλαμβάνονται ως ηθικά σημαίνουσες κατηγορίες. Όσο οι δυνατότητες παρέμβασής μας στην εσωτερική και εξωτερική φύση μας διευρύνονται με την αξιοποίηση της σύγχρονης επιστήμης και της τεχνικής, ιδιαίτερα με τις τεράστιες εξελίξεις στη γενετική και τη βιοτεχνολογία, άλλο τόσο διευρύνονται οι υποχρεώσεις μας με αυτές τις αυξανόμενες δυνατότητες παρέμβασής μας.

Ωστόσο, η Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη μπορεί να παίζει σημαντικό ρόλο στην καλλιέργεια της μέριμνας για την ζωή των μελλουσών προσώπων και την ποιότητά της. Θα πρέπει να καλλιεργεί την ενσυναίσθηση, η οποία σχετίζεται με τη δυνατότητα των παρόντων ανθρώπων να «μπουν» στη θέση των μελλόντων, να νιώσουν τις επιθυμίες τους και να δράσουν σύμφωνα με τη δική τους συλλογική θέληση. Αυτή η δυναμική εναλλαγή ρόλων και προοπτικών καλλιεργεί την κριτική σκέψη και την κατανόηση του δικτύου των αλληλεπιδράσεων που συγκροτούν το περιβάλλον και ενθαρρύνουν τους μαθητές-μελλοντικούς πολίτες να διεκδικήσουν μια καλύτερη ποιότητα ζωής γι'αυτούς και τους απογόνους τους.

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

Η Περιβαλλοντική Ηθική καθιερώθηκε ως φιλοσοφικός κλάδος της εφαρμοσμένης ηθικής στα τέλη της δεκαετίας του 1970. Εμφανίστηκε με την ανάδειξη των μεγάλων περιβαλλοντικών προβλημάτων στον πλανήτη. Αναδύθηκε η ανάγκη ότι, για να λυθούν τα προβλήματα, που εμείς οι άνθρωποι δημιουργήσαμε στη φύση, θα έπρεπε να επαναπροσδιορίσουμε τη σχέση μας μαζί της. Η ανθρωποκεντρική αντίληψη θεωρήθηκε ως η βασική αιτία των περιβαλλοντικών προβλημάτων. Πράγματι, η φύση αντιμετωπίστηκε ως αξία ή απαξία ανάλογα κάθε φορά με τον τρόπο που ο άνθρωπος και οι κοινωνικές του δομές την προσέγγιζαν: ως ενεργειακό απόθεμα προς εκμετάλλευση, ως παραγωγική διαδικασία που εξυπηρετεί κοινωνικές ανάγκες, ως μέσο ικανοποίησης των ανθρώπινων επιθυμιών. (Δραγώνα-Μονάχου, 1995).

Στην Περιβαλλοντική Ηθική δίνεται έμφαση μεταξύ των διαφορετικών μορφών ζωής και στην αντιμετώπιση μορφών ζωής πέραν της ανθρώπινης σε συστήματα έμβιων όντων και σε αφηρημένα χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος, όπως τα είδη, το κλίμα, η βιοποικιλότητα. Ωστόσο, η μέριμνα για τον μη ανθρώπινο φυσικό κόσμο δεν μπορεί να θεμελιωθεί με τις κανονιστικές αξιώσεις αυτονομίας και ενήμερης συγκατάθεσης εκ μέρους μη ανθρώπινων όντων. Που μπορεί να αναζητηθεί το όριο της ανθρώπινης επέμβασης στο φυσικό περιβάλλον και πώς μπορεί να δικαιολογηθεί; Με ποιους όρους και κριτήρια μπορεί να ασκηθεί κριτική στην πράξη μας σε σχέση με τη φύση; Δηλαδή, υπάρχει ηθική σχέση ανάμεσα σε μας και την υπόλοιπη φύση; Διατυπώθηκαν θεωρίες που υποστηρίζουν ότι πρέπει να μεριμνούμε για το φυσικό περιβάλλον, γιατί αποτελεί τόπο εγγενών και διακριτών περιβαλλοντικών αξιών, τις οποίες μπορούμε να ανακαλύψουμε, να αναγνωρίσουμε, να αισθανθούμε και κατόπιν έχουμε χρέος να σεβαστούμε με κατάλληλους τρόπους. Στον αντίποδα της ανθρωποκεντρικής παράδοσης διατυπώθηκαν οι οικοκεντρικές θεωρίες, «η

ηθική της γης» (land Ethic) του Aldo Leopold και η βαθιά οικολογία (Deep Ecology) του Νορβηγού φιλοσόφου Arne Naess. Κι ο Leopold και ο Naess αποδέχονται την εγγενή αξία (intrinsic value) του μη ανθρώπινου κόσμου. Η συζήτηση για την εγγενή αξία του φυσικού περιβάλλοντος αποτελεί το βασικότερο θέμα του φιλοσοφικού στοχασμού για την περιβαλλοντική ηθική. Αυτή η ρεαλιστική οντολογική κατανόηση των περιβαλλοντικών αξιών, ως πραγματικών χαρακτηριστικών του φυσικού κόσμου ανεξαρτήτων από τον άνθρωπο, εγείρει θεωρητικές αδυναμίες. Η επίκληση εγγενών περιβαλλοντικών αξιών από εκδοχές του περιβαλλοντικού ριζοσπαστισμού και της «βαθιάς» οικολογίας είναι ευάλωτη όχι ως προς την αξίωση που θέτει, δηλαδή, την μέριμνα για το περιβάλλον, αλλά ως προς τους λόγους που επικαλείται προκειμένου να δικαιολογήσει αυτήν την ηθική αξίωση (Naess, 1973).

Από την μια, οι θεωρητικοί επιχειρούν να αντιμετωπίσουν αυτή την δυσκολία αναζητώντας το κριτήριο της εγγενούς αξίας σε συστημικές ιδιότητες της φυσικής τάξης, όπως η ακεραιότητα, η σταθερότητα, η αρμονία των οικοσυστημάτων (Leopold, 1949). Αυτή η άποψη βασίζεται σε ένα μεταφυσικό αίτημα, το οποίο είναι δύσκολο να υποστηριχθεί ικανοποιητικά. Επειδή κάτι υπάρχει ως προϊόν οργάνωσης και δομής δεν έπεται ότι πρέπει να υπάρχει ή ότι πρέπει να τύχει της προστασίας μας, ώστε να υπάρχει. Τέτοιου είδους προσεγγίσεις μεταβαίνουν άκριτα από μια οντολογική προσέγγιση του πώς είναι τα πράγματα στη φύση σε ένα επιτακτικό πρόταγμα του τι πρέπει να κάνουμε σε σχέση με αυτά (Τσινόρεμα, 2013:384). Ακόμη, κι αν επιτύχουμε να λύσουμε την παραπάνω μεθοδολογική δυσκολία και να γεφυρώσουμε το χάσμα «είναι» και «δέοντος» παραμένει ως ζητούμενο πώς οι ρεαλιστικές περιβαλλοντικές αξίες, αν υπάρχουν, θα μπορούσαν να κινητοποιήσουν την ανθρώπινη δράση, γιατί να μας δεσμεύουν πρακτικά και να κατευθύνουν την πράξη μας. Χρειαζόμαστε έναν τρόπο θεμελίωσης των ηθικών μας υποχρεώσεων σε σχέση με το φυσικό περιβάλλον, χωρίς το μεταφυσικό κόστος του αξιακού ρεαλισμού και νατουραλισμού.

Από την άλλη, οι ωφελμιστές, κλασικοί και σύγχρονοι, υποστηρίζουν ότι τα ζώα, όπως τα ανθρώπινα όντα, καθώς αισθάνονται ευχαρίστηση και πόνο, διευρύνοντας, έτσι, την ηθική θεώρηση προς όλα τα όντα που αισθάνονται ευχαρίστηση και πόνο, καθιστώντας την αισθητικότητα κριτήριο της ηθικότητας. Η ωφελμιστική έμφαση στον πόνο των ζώων έχει ενεργοποιήσει την ηθική ευαισθησία μας και έχει εμπνεύσει το κίνημα κατά της βανασότητας εναντίον τους, ενώ έχει ενισχύσει αιτήματα για τη δημόσια πολιτική σε σχέση με τη χρησιμοποίησή τους στον επιστημονικό πειραματισμό, τη θανάτωσή τους, κ.α. (Singer, 1974). Ωστόσο, ο ωφελμισμός δίνει μια συρρικνωμένη και ατελή εκτίμηση των ηθικών μας επιλογών σε σχέση με τα ζώα και το φυσικό περιβάλλον. Μπορεί να λαμβάνουν υπόψη τη μη ανθρώπινη ευχαρίστηση και τον πόνο, αλλά δυσκολεύονται να συμπεριλάβουν στον ηθικό προβληματισμό, είτε επιμέρους όντα που δεν έχουν αισθητικότητα, είτε αφηρημένα χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος που παρόλα αυτά εκτιμούμε ότι αξίζουν την προστασία μας. Η θέση αυτή βρίσκεται σε αντίθεση με τις ηθικές μας διαισθήσεις και δεν μπορεί να υποστηριχθεί με εύλογο τρόπο. Σημασία έχει να συνδέσουμε τα δικαιώματα με σαφείς υποχρεώσεις, ποιος υποχρεούται να κάνει τι και για ποιον. Οι υποχρεώσεις είναι η πρωτογενής κατηγορία στην ηθική αξιολόγηση. Δεσμεύουν όντα που έχουν ικανότητα συνειδητής πράξης και αυτοπροσδιορισμού. Έτσι, η ηθική οπτική είναι αναπόφευκτα ανθρωποκεντρική (Τσινόρεμα, 2013). Πιο συγκεκριμένα αφορούν όντα τα οποία, όχι μόνο πράττουν σύμφωνα με αρχές, αλλά έχουν την ικανότητα να αξιολογούν και να κρίνουν τις αρχές που διέπουν τις πράξεις και τις πεποιθήσεις τους. Η ηθική κατηγορηση είναι συνδεδεμένη με την ικανότητα έλλογης σκέψης. Στην ηθική κανείς δεν μπορεί να προκαλεί άσκοπη βλάβη ή να καταστρέφει την ελεύθερη δράση του άλλου. Η ηθική αρχή της απόρριψης της συστηματικής ή ανώφελης βλάβης σε άλλους περιλαμβάνει την υποχρέωση της απόρριψης της καταστροφής ή υπονόμευσης των δυνάμεων αναπαραγωγής του φυσικού

κόσμος, καθώς μια τέτοια καταστροφή μπορεί να επιφέρει συστηματική ή ανώφελη βλάβη σε κάποιους.

Είναι ηθικό θέμα η σχέση του ανθρώπου με τη Φύση, καθώς η σχέση αυτή διαμεσολαβείται από την πράξη, καθώς με τις παρεμβάσεις του ανθρώπου πάνω στο φυσικό σώμα απορρέουν συνέπειες που διακυβεύουν αυτή τη σχέση. Ο άνθρωπος έχοντας αυτοσυνείδηση να προσδιορίζεται, δηλαδή ξέροντας ότι αν και έχει επιλογές πράξης, αποφασίζει να δράσει έτσι, επωμίζεται την ηθική της ευθύνης, καθώς σπάζοντας αιτιακές αλυσίδες, φτιάχνει άλλες και το κάνει συνειδητά. Η ηθική ευθύνη σχετίζεται τόσο με τον εαυτό του όσο και με τους άλλους. Σημερινές αποφάσεις και πρακτικές μας έχουν τόσο απτές και τόσο σοβαρές επιπτώσεις στη ζωή μελλόντων ανθρώπων, ώστε αυξάνουν δραματικά το χρονικό ορίζοντα της ηθικής μας μέριμνας και ευθύνης (Σούρλας, 2007-2008). Ασκούμε κριτική στην ανθρώπινη επέμβαση στο φυσικό περιβάλλον, όχι επειδή διαταράσσει μια υποτιθέμενη προϋπάρχουσα φυσική τάξη, αλλά επειδή απειλεί να στερήσει από τη φύση για τον άνθρωπο εκείνα τα όρια και εκείνες τις ανθρώπινες διαστάσεις, τα μέτρα και τους όρους που είναι αναγκαίοι για κάθε πράξη (Τσινόρεμα, 2006). Η υποχρέωση να προστατεύουμε το περιβάλλον δικαιολογείται με βάση ένα αίτημα συλλογικής ευθύνης σε σχέση με το φυσικό περιβάλλον υπό την κανονιστική οπτική της δικαιοσύνης. Είναι θέμα δικαιοσύνης προς παρόντα και μέλλοντα πρόσωπα τα να μην υπονομεύουμε τις συνθήκες που είναι αναγκαίες για την επιβίωση και την πράξη τους και να αποκλείουμε πρακτικές που μπορεί να εμποδίσουν ή να υπονομεύουν τις ικανότητές τους να πράττουν και να επιβιώνουν (κατασπατάληση φυσικών πόρων, κ.ά). Είναι, ακόμη, μια ευθύνη μας και προς τον ίδιο μας τον εαυτό να μην κακομεταχειριζόμαστε τα μη ανθρώπινα όντα ή να μην προκαλούμε καταστροφή και βλάβη γύρω μας. Συμβάλλουμε στην δική μας προσωπική ηθική ανάπτυξη, όταν μεριμνούμε για τα φυσικά συστήματα και τους άλλους έμβιους οργανισμούς για αυτό που είναι τα ίδια, και όχι απλά ως μέσα για τη δική μας ωφέλεια. Είναι αίτημα της ηθικότητάς μας να αποδίδουμε αξία στα μη ανθρώπινα έμβια όντα και στην ευημερία τους, χάριν αυτών των ιδίων, και όχι για τη χρησιμότητα ή το δυνητικό όφελος που μπορεί να έχουν για μας (Kant, 1984).

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΑΞΙΩΝ

Οι περιβαλλοντικές αξίες είναι κανονιστικές αξιώσεις που μας δεσμεύουν, επειδή προκύπτουν από τις υποχρεώσεις της ηθικής μας φύσης. Ωστόσο, τα περιβαλλοντικά ζητήματα προκύπτουν και από τη σχέση τους και με την κοινωνία, επομένως, έχουν και έντονη κοινωνική διάσταση, επειδή προκαλούνται από κοινωνικές πρακτικές και προκαλούν συγκεκριμένες συνέπειες σε κοινωνικές ομάδες. Αν και η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση γαλουχήθηκε με τις θετικές επιστήμες, δεν μπορεί να θεωρηθεί μέρος της διδακτικής της οικολογίας ή των φυσικών επιστημών, ούτε πολύ περισσότερο να ταυτιστεί με αυτές, αλλά πρέπει να προσπαθήσει να συγκροτήσει θεωρίες που να αναφέρονται στην πρόληψη των εννοιών της από τις διάφορες ομάδες και άτομα, στις περιβαλλοντικές αξίες που αυτά πρεσβεύουν στις στάσεις και συμπεριφορές. Αυτή η θεωρητική συγκρότηση είναι το κλειδί που θα υπηρετήσει την δημιουργία εναλλακτικών δομών προσέγγισης, ώστε να θεραπεύσουμε την διαταραγμένη σχέση ανάμεσα στην κοινωνία και τη φύση (Γεωργόπουλος, 2014).

Ωστόσο, θα πρέπει να έχουμε κατά νου τη σχέση της περιβαλλοντικής ηθικής με την επιστήμη της οικολογίας. Η οικολογία ως επιστήμη μπορεί να αποστασιοποιηθεί και να διατηρήσει μια αυτονομία έναντι των κυρίαρχων αξιών ή της κυρίαρχης ιδεολογίας της κοινωνίας εντός της οποίας παράγεται. Σε αντίθεση, η διαχείριση του περιβάλλοντος δεν μπορεί να αυτονομηθεί από το διαχειριστικό στόχο και συνεπώς από την εκάστοτε κυρίαρχη ιδεολογία (Πυρίντσος, 2013). Αυτός ο διαχωρισμός της οικολογίας από την διαχείριση, παρά το γεγονός ότι η δεύτερη έχει ως βάση την πρώτη, είναι βασικός στην δόμηση του ηθικού

κανόνα και στη δόμηση μιας σχέσης εμπιστοσύνης μεταξύ οικολογίας και περιβαλλοντικής ηθικής. Η πρόκληση ανάγεται στο κατά πόσο οι κοινωνικοί θεσμοί μέσω της περιβαλλοντικής ηθικής μπορούν να βασιστούν στην ανθρώπινη φύση και να την αξιοποιήσουν προς την κατεύθυνση της αυτορρύθμισης.

Μέσω της ανάπτυξης της περιβαλλοντικής ηθικής ενεργοποιείται και το πεδίο της εκπαίδευσης αξιών (values education). Αν και έχει ασκηθεί κριτική στις μεθοδολογίες που χρησιμοποιούνται, για να ενσταλάξουν συγκεκριμένες αξίες και συμπεριφορές στα παιδιά καταλογίζοντάς τους χειραγώγηση με προεπιλεγμένη τυπολογία και θέτοντας προφανή και εύλογα ερωτήματα για την δημοκρατική ατμόσφαιρα (Θεοδωροπούλου και Καίλα, 2006), ωστόσο είναι απαραίτητο να θίγονται αξίες και μάλιστα περιβαλλοντικές, στην ΠΕ ή έστω να τηρείται μια ουδέτερη στάση ίσων αποστάσεων προς όλες τις απόψεις. Κοινό τόπο αποτελεί ότι η εκπαίδευση αναπόφευκτα διδάσκει αξίες και μάλιστα, συνήθως, αυτές που στηρίζουν το status quo μιας κοινωνίας. Η αποφυγή της συζήτησης των αξιών π.χ. της αειφορίας, της ολιγάρκειας και του σεβασμού προς την ζωή, της αρχής της προφύλαξης, δεν κάνει τίποτα άλλο από το να στηρίζει την διατήρηση των επικρατουσών αξιών, δηλαδή, του καταναλωτισμού, της εργαλειακής εκμετάλλευσης της φύσης, οι οποίες είναι υπεύθυνες για τη σημερινή υποβάθμιση του περιβάλλοντος. Αφού δεν μπορούμε να είμαστε ελεύθεροι αξιών, τουλάχιστον να φροντίσουμε να είμαστε δίκαιοι προς όλες τις απόψεις, να τις συζητάμε ανοιχτά και τίμια (Γεωργόπουλος, 2014). Οι αξίες είναι εσωτερικές προδιαθέσεις που καθοδηγούν τις επιλογές μας. Αν ο στόχος είναι ο ενδυναμωμένος και υπεύθυνος πολίτης, τότε το σχολείο θα πρέπει να δώσει ευκαιρίες για την άσκηση τέτοιων δεξιοτήτων και στα προγράμματα της ΠΕ θα πρέπει να δίνονται οι ευκαιρίες στα παιδιά να ασκούνται στις δημοκρατικές διαδικασίες συζήτησης, κριτικής παράθεση απόψεων, ενημερωμένης λήψης αποφάσεων και κατανόησης των κοινωνικοπολιτικών διαδικασιών (citizenship action skills).

Αργά ή γρήγορα πρέπει να εγκαινιάσουμε έναν προβληματισμό σχετικά με το περιεχόμενο της ΠΕ και τις αντίστοιχες επιλογές επιστημονικών αντικειμένων που θα έπρεπε να συνθέτουν ένα σχετικό πρόγραμμα, να αρχίσουμε να μελετάμε τρόπους που θα προετοιμάζαν τον «απογαλακτισμό», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Γεωργόπουλος ή την ενηλικίωση της από τις φυσικές επιστήμες και τη χάραξη ενός αυτόνομου, αλλά πάντα διεπιστημονικού δρόμου προς την εξέλιξή της (Γεωργόπουλος, 2014). Δεν θα πρέπει να μας διαφεύγει πως στο σχολείο η ίδια η διαδικασία είναι που προωθεί ηθικές αξίες στα παιδιά, αφού η μάθηση δεν είναι απλά νοητική διεργασία, αλλά ταυτόχρονα κοινωνική και συναισθηματική δραστηριότητα.

Κατά την εκπόνηση σχολικών προγραμμάτων όλες οι παραπάνω παράμετροι διαμορφώνουν τη δυναμική του προγράμματος. Οι αντιδράσεις του εκπαιδευτικού στις τυπικές και άτυπες συζητήσεις με τα παιδιά, αλλά και η επιλογή του εκπαιδευτικού υλικού και των πηγών στις οποίες οι μαθητές θα ανατρέξουν για τη διερεύνηση του θέματος υποκρύπτουν αξιακές προτιμήσεις. Πέρα από τις αξίες του ατόμου, η ενσυναίσθηση (empathy) αποτελεί αλτρουιστικό κίνητρο, μια δεξιότητα που συμβάλλει στην ανάπτυξη της θετικής συμπεριφοράς μέσω της ανάπτυξης της προοπτικής του άλλου. Πρόκειται για την ικανότητα που μας επιτρέπει να παραμερίζουμε τις εγωκεντρικές προτεραιότητες και παρορμήσεις. Η ενσυναίσθηση προδιαθέτει τον άνθρωπο να επιδιώκει το καλό για το άλλον και να αποφεύγει αυτό που τον βλάπτει, αναφέρεται σε αισθήματα συμπάθειας και φροντίδας για τους άλλους και ανοίγει το δρόμο στην πραγματική διάθεση «να μπούμε στη θέση τους». Η ενσυναίσθηση συνίσταται στην ανάληψη ρόλων, την ικανότητα, δηλαδή, θέασης των πραγμάτων από τη θέση ενός άλλου προσώπου. Οι αξίες, οι οποίες προσδιορίζουν τόσο τις κοινωνικές προσδοκίες όσο και τις ατομικές, αποτελούν τη μία από τις δύο κύριες προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της θετικής συμπεριφοράς. Σύμφωνα, λοιπόν, με τα προηγούμενα η ενσυναίσθηση σε σχέση με τον μη ανθρώπινο κόσμο σημαίνει αναγνώριση

της ανάγκης των ζώων, και της φύσης γενικότερα, για επιβίωση και η εκδήλωση ενδιαφέροντος για την ευπραγία τους (Καραγεωργάκης, 2010). Μέσα σ' ένα τέτοιο πλαίσιο ο άνθρωπος καταστέλλει τις εγωκεντρικές κυριαρχικές του τάσεις και αυτοπεριορίζεται, γιατί αναγνωρίζει ότι και οι άλλες μορφές ζωής, που μοιράζονται το ίδιο με αυτόν σπίτι, τον πλανήτη Γη, έχουν δικαίωμα ύπαρξης. Αποφεύγοντας να συζητήσουμε τις αξίες συντελούμε στη στήριξη των αξιών εκείνων που υποβαθμίζουν το περιβάλλον.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Συμπερασματικά, θεωρείται σημαντική η συσχέτιση της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης με την Περιβαλλοντική Ηθική και την Εκπαίδευση Αξιών, έτσι, ώστε η Π.Ε. να καταστεί ικανή να εκπληρώσει τον πρωταρχικό της στόχο, που δεν είναι άλλος από την ανάπτυξη ενός νέου περιβαλλοντικού ήθους. Η σύνδεση της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης με την Περιβαλλοντική Ηθική θα αποδειχθεί απαραίτητη προϋπόθεση για την εξέλιξη της, για να εμπλουτιστεί περισσότερο ο προβληματισμός σχετικά με τα περιβαλλοντικά προβλήματα και τις περιβαλλοντικές αξίες, θα καλλιεργηθεί η δεξιότητα της ενσυναίσθησης στα παιδιά, μαζί με την παράλληλη εκπαίδευση αξιών (Καραγεωργάκης, Λιθοξοΐδου, Αραμπατζίδου, Κουράκης, Γεωργόπουλος, 2010). Εκείνο που κάνει μαγική την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση(Π.Ε.)ή Εκπαίδευση για την Αειφορία, αλλά και επικίνδυνη, καθώς έχει τη δύναμη να προκαλεί συγκρούσεις, είναι οι αξίες που πρέπει να καλλιεργήσει, για να υπάρξουν συγκεκριμένες στάσεις και συμπεριφορές για μια καλύτερη περιβαλλοντική ποιότητα ζωής. Αυτός είναι ο λόγος που η ΠΕ οφείλει να έρθει σε επαφή με τον τρόπο διαχείρισης συγκρούσεων, αλλά και τις περιβαλλοντικές αξίες. Είναι σημαντικό να εκπαιδεύσουμε τα παιδιά, αλλά και τους εαυτούς μας σε μια βασική δεξιότητα, την τέχνη «να μπορούμε να βλέπουμε τον κόσμο με τα μάτια του άλλου». Τα περιβαλλοντικά προβλήματα είναι σε μεγάλο βαθμό ηθικά προβλήματα και ως τέτοια πρέπει να αντιμετωπίζονται. Η έμφαση στην ανάγκη ενδιαφέροντος για όλες τις μορφές ζωής και ανάπτυξη περιβαλλοντικού ήθους συνδέει την περιβαλλοντική εκπαίδευση με την εκπαίδευση αξιών. Προϋπόθεση για τη δημιουργία παγκόσμιων υπεύθυνων συμμετοχικών πολιτών είναι η διαπαιδαγώγησή τους σύμφωνα με τις περιβαλλοντικές ιδέες, στάσεις και αξίες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γεωργόπουλος, Α.(2002).*Περιβαλλοντική Ηθική*, Αθήνα:Gutenberg
- Γεωργόπουλος,,Α.(2014)*Περιβαλλοντική Εκπαίδευση: Ζητήματα ταυτότητας*, εκδ.Gutenberg
- Γεωργόπουλος Α., Καραγεωργάκης Στ., Λιθοξοΐδου Λ.(2009), *Η ΠΕ ως χώρος ζύμωσης παραδειγματικών αλλαγών: Παιδαγωγική και Ηθική Θεωρία*, στο Θεοδωροπούλου Ε., Καΐλα Μ., Larrere C., Bonnett M., (επιμ.), *Περιβαλλοντική ηθική: Από την έρευνα και τη θεωρία στην εφαρμογή*, Ατραπός, Αθήνα 2009, σσ.159-182
- Δραγώνα-Μονάχου, Μ.(1995) *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία*, Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Θεοδωροπούλου Ε., και Καΐλα Μ.(2006). «Περιβαλλοντική εκπαίδευση και Εκπαίδευση για τη Δημοκρατία: Ζητήματα Διαμόρφωσης Συνείδησης», *2ο Συνέδριο Σχολικών Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Αθήνα*, 15-17 Δεκεμβρίου, σελ.228-237.
- Kant I. (1984). Τα θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών, μτφ. Τζαβάρας Γ., Αθήνα- Γιάννινα: Δωδώνη
- Καραγεωργάκης, Στ. Λιθοξοΐδου, Λ. Αραμπατζίδου, Φ. Κουράκης, Κ., Γεωργόπουλος, Αλ.(2005)

“Περιβαλλοντική Ηθική και στο Σχολείο: Η Εκπαίδευση Αξιών Ανοίγει Νέα Μονοπάτια”, στο Μ. Καΐλα, Ε. Θεοδωροπούλου, Α. Δημητρίου, Γ. Ξανθάκου & Ν. Αναστασάτος (επ.), *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, Ερευνητικά Δεδομένα και Εκπαιδευτικός Σχεδιασμός*, Ατραπός, Αθήνα, 2005, σσ. 285-305

Καραγεωργάκης, Στ. (2006). «Περιβαλλοντική Ηθική», *Cogito* 5, Νοέμβριος σ.σ. 50-52

Leopold Aldo, *A Sand Country Almanac: And Sketches Here and There*, Οξφόρδη: Oxford University Press, Special Commemorative Edition, 1949/1989,σελ.218-225

Καραγεωργάκης, Σ.(2010) “Η ενσυναίσθηση ως βάση για την ηθική εκτίμηση των άλλων ζώων,”

Πρακτικά Συνεδρίου, III Πανελλήνιο Συνέδριο Περιβαλλοντικής Πολιτικής & Διαχείρισης, «Αναζητώντας την Ηθική στην Πολιτική: θέματα και προβλήματα της Βιοηθικής και της Περιβαλλοντικής Ηθικής & Φιλοσοφίας», Τμήμα Περιβάλλοντος, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Οκτώβριος 2010, σσ. 67-81.

Arne Naess, “The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement. A Summary”, *Inquiry*, 16 (1973): 95-100

Naess, A.(1992) “Οι Θεμελιακές Αρχές”, *Κοινωνία και Φύση* 2, Σεπτέμβριος- Δεκέμβριος σ.σ. 123-133.

Nash, R.(1995).*Τα Δικαιώματα της Φύσης, Ιστορία της Περιβαλλοντικής Ηθικής*, μτφρ. Γιώργος Πολίτης, Αθήνα: Θυμέλη.

Partridge E., (1990), «*On the Rights of Future Generations*», *Environmental Ethics and Public Policy*, www.igc.org/gadfly

Πυρίντσος Στ.,(2013) «Οικολογία, Διαχείριση και Περιβαλλοντική Ηθική», στο συλλογικό τόμο «Θέματα Βιοηθικής: η Ζωή, η Κοινωνία και η Φύση μπροστά στις προκλήσεις των Βιοεπιστημών», εκδ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2013, σελ.404-411)

Singer P., " All Animals Are Equal", *Philosophical Exchange*, 1.5, 1974: 243-257

Singer P., (1975), *Animal Liberation. A New Ethics for our Treatment of Animals*, Νέα Υόρκη: New York Review/Random House, 1975

Σούρλας Π.Κ.(2007-2008). *Μέλλοντα Πρόσωπα(Future Persons),Επιθεώρηση Βιοηθικής, τόμος I, τευχ.Ι, ,σελ.58-76*

Φλογαίτη, Ε(1993). *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*, Αθήνα: Ελληνικές Πανεπιστημιακές Εκδόσεις.

Τσινόρεμα, Στ., «Φύση, βιοτεχνολογία και ηθική: αρχές μιας σύγχρονης Περιβαλλοντικής Ηθικής» στο συλλογικό τόμο «Θέματα Βιοηθικής: η Ζωή, η Κοινωνία και η Φύση μπροστά στις προκλήσεις των Βιοεπιστημών», εκδ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2013, σελ.379-403)

Τσινόρεμα, Σ. «Βιοηθική και η σύγχρονη κριτική της πράξης» *Δευκαλίων*, 24/2(Δεκ 2006:224-234)